

УДК 159.9

О.А. Карачинський
*ад'юнкт (штатний) науково-організаційного
відділення Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

Підходи до поняття сенсу в психологічних школах З. Фрейда, А. Адлера та К. Юнга

У статті міститься теоретичний аналіз основних підходів до проблеми сенсу в психологічних школах З. Фрейда, А. Адлера та К. Юнга. Проводиться порівняння щодо розуміння сенсу між даними психологічними школами. Розкриваються зв'язки поведінкових смислів із сенсом життя, із загальною його спрямованістю. Звертається увага на суб'єктивний сенс, якого набувають для людини обставини її життєдіяльності.

Ключові слова: сенс, поведінка, Фрейд, Юнг, Адлер.

А.А. Карачинский
*ад'юнкт (штатный) научно-организационного
отделения Военного института
Киевского национального университета
имени Тараса Шевченко (г. Киев)*

Подходы к понятию смысла в психологических школах З. Фрейда, А. Адлера и К. Юнга

В статье содержится теоретический анализ основных подходов к проблеме смысла в психологических школах З. Фрейда, А. Адлера и К. Юнга. Проводится сравнение относительно понимания смысла между данными психологическими школами. Раскрывается взаимосвязь поведенческих смыслов со смыслом жизни, с общей его направленностью. Обращается внимание на субъективный смысл, который приобретают для человека обстоятельства его жизнедеятельности.

Ключевые слова: смысл, поведение, Фрейд, Юнг, Адлер.

O. Karachynskiy
*Adjunct (full-time) of scientific-organizational branch
of the military Institute
of Taras Shevchenko
National University of Kiev (Kiev)*

Approaches to the understanding of meaning in the psychological schools of S.Freud, A.Adler and C.G.Jung

This article contains a theoretical analysis of main approaches to the problem of meaning in psychological schools of Freud, A. Adler and CG Jung. A comparison is made with respect

to the understanding of meaning between these psychological schools. It reveals a relationship of behavioral meaning with the general direction of the meaning of life. Attention is drawn to the subjective meaning, which life's circumstances take on for a person.

Keywords: *meaning, behaviour, Freud, Jung, Adler.*

Постановка проблеми

Пошук сенсу завжди був головною ціннісною орієнтацією людини. Поняття сенсу стало в останні десятиліття популярним на Заході, де воно займає дуже важливе місце в логотерапії В. Франкла, психології особистісних конструктів Дж. Келлі, етогенічному підході Р. Харре, феноменологічній психотерапії Ю. Джендліна, теорії поведінкової динаміки Ж. Нюттена та інших підходах, незважаючи на труднощі адекватного перекладу цього поняття на англійську та інші мови.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки смисловий підхід є одним із найбільш цікавих та перспективних підходів до психології особистості, в якому відбувається розробка загальнотеоретичних уявлень про смисловий вимір людського буття. Зазначений феномен вкрай неоднозначний, поліфункціональний та має значну кількість різних виразів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У даній статті поняття «сенси» і «смисла» вживаються як синоніми. У науковій літературі поняттю «смысл» надають особливе місце у структурі особистості кожного суб'єкта, воно є продуктом життєдіяльності суспільства та соціальних груп. Поняття смислу з'явилося в філософії, психології та науках про мову саме у німецькомовних (Г. Фреге, Е. Гуссерль, В. Дильтей, Е. Шпрангер, З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, М. Вебер, В. Франкл) і російськомовних (Г.Г. Шпет, М.М. Бахтин, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Д.О. Леонтьєв) авторів [1, с. 4].

Етимологія поняття «смысл» має два значення: по-перше, це суть, головне, основне у певному предметі, явищі; по-друге – особистісна значущість для людини цієї суті, головного, основного [2]. Категорія смислу життя містить у собі обидва аспекти цього поняття. Отже, вже

сама сутність поняття вказує на наявність ієрархії: суть, головне домінує над неголовним, другорядним. Структурно смислом життя можна уявляти як ієрархію життєвих цілей (цінностей), в якій життєві смисли можуть визначати провідне місце, бути відносно рівнозначними з іншими або відігравати другорядну роль у загальній структурі смисложиттєвих орієнтацій, що мають її різні типи.

Д.О. Леонтьєв розглядає смислову реальність як форму єдності життєвих відносин людини та світу. Тією чи іншою мірою дослідженню смислової сфери приділяли увагу такі науковці, як О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Ф.Ю. Василюк, В.П. Зінченко та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Теоретичне розуміння смислової феноменології відрізняється понятійною розмаїтістю, багатоаспектністю, від чого в психології не вдається прийти до несуперечливих і цілісних уявлень про структуру та функції смислової сфери.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз та порівняння основних підходів до смислу між психологічними школами З. Фрейда, А. Адлера та К. Юнга.

Викладення основного матеріалу дослідження

Першою системою наукової психології, що звернулася до поняття сенсу для пояснення поведінкових довольних і мимовільних проявів людини, закономірно став психоаналіз. Спрямованість на розкриття сенсу вчинків і мимовільних реакцій людини є головною характеристикою психоаналітичного підходу з точки зору як представників самого цього підходу [3], так і «зовнішніх» критиків цієї течії [4]. Однак роль психоаналізу в розробці ідеї сенсу не зводиться лише до поширення сфери

сміслового пояснення на такі форми поведінки, як фобії, афективні реакції, сновидіння, феномени забування і т.д., які раніше розглядалися, як позбавлені сенсу. У роботах Фрейда ми вперше зустрічаємося з поняттям сенсу, включеним до низки пояснювальних понять наукової психології.

«Психоаналіз відноситься до класу теорій, які намагаються стверджувати, що поведінка має певний сенс, який можна вивести з історії цього сенсу в житті особистості» [3, р. 56]. «Орієнтація на пошук сенсу і використання концептуальні знаряддя дозволяють аналітику бачити закономірності, відмінні від тих, які зазвичай бачать інші психологи, які спостерігають ту ж саму поведінку» [3, р. 52]. Фрейд розробив таксономію смислів особистісних відносин.

У філософській системі Фрейда, який прагнув до формулювання закономірностей поведінки на мові суворої науки, не знайшлося місця для поняття сенсу, і навіть сама задача розкриття смислів була відкинута [3]. В роботах Фрейда, написаних у 1920–1930-ті роки, поняття сенсу практично зникає і відроджується в психоаналізі лише пізніше, в публікаціях його послідовників.

У спеціальному дослідженні, присвяченому аналізу поняття сенсу в роботах Фрейда [5], Р. Шоп виокремлює чотири незбіжних трактування сенсу в різних контекстах:

1. У першому розумінні сенс сновидіння або зміст символу – це розумовий процес, психічний зміст, який сновидінням або символом заміщається: «Тлумачити сновидіння означає розкрити його сенс, замінити його чимось, що в якості повноправної і повноцінної ланки могло б бути включено у загальний ланцюг наших душевних процесів» [6, с. 80].

2. Друге розуміння ототожнює сенс з метою або наміром психічного акту: «Сенсом ми називаємо мету, до якої прагне таке явище, і її взаємовідносини з іншими психічними процесами. У більшості випадків слово сенс при наших дослідженнях можна замінити словом намір, тенденція» [7].

3. Третє розуміння відрізняється від

другого додаванням вказівки на значущість психічного акту: «Під словом сенс ми розуміємо певне значення, намір, тенденцію і певне місце в інших психічних явищах» [7, с. 66].

4. І, нарешті, четверте розуміння ототожнює сенс дії з прихованими мотивами: «Я помітив свої бажання і наміри, здійснені в сновидінні, які були, очевидно, мотивами останнього. ... Його зміст є, таким чином, здійсненням бажання, його мотив – бажання» [6, с. 98]. «Сновидіння має дійсно таємний сенс, що означає завжди здійснення бажання» [6, с. 118].

Аналізуючи цитати Фрейда, як спроби визначення сенсу, Р. Шоп приходять до висновку про те, що Фрейд постійно перескакував з одного розуміння на інше, що полегшувалося значним перетином всіх чотирьох визначень і розмитістю значення слова «сенс» в повсякденній мові [5, р. 284].

Поєднання всіх описаних Р. Шопом характеристик сенсу в розумінні Фрейда дає нам можливість відтворити наступне несуперечливе уявлення. Коли Фрейд говорить про свідомості певного психічного акту або змісту, це означає таке:

а) цей акт є для суб'єкта значимим в силу того, що

б) він заміщає собою інший психічний акт, що не може безпосередньо проявитися в поведінці в силу особистісних цензур і який вказує нам на

в) мету або інтенцію, що лежить в основі даного акту. Іntenція своєю чергою породжується

г) мотивом, що здійснює бажання, володіє спонукальною силою. Сам зв'язок даного психічного акту з мотивом генетично сходить до

д) афектних переживань, що мали місце в історії життя суб'єкта і наклали відбиток на формування і реалізацію його мотивів [1, с. 28].

Завдання пояснення поведінкових проявів людини в термінах їхнього змісту висунуте Фрейдом, не стало відмітною ознакою психоаналітичного напряму, а отримало досить широке поширення в різних так званих «операціональних», тобто

клінічних підходах до особистості. Перше альтернативне по відношенню до фрейдівського розгорнутого розуміння сенсу сформульовано в пізніх роботах одного з основних опонентів Фрейда – Альфреда Адлера, які багато в чому близькі сучасному екзистенційно-гуманістичного напрямку в психології.

Адлер характеризує свою систему індивідуальної психології як вчення про сенс людських дій [8, р. 23] та експресивних проявів, рухів [9] про сенс, який індивіди надають світові і самим собі [10, р. 48]. Хоча повністю до цих смислів предмет вивчення індивідуальної психології не зводиться.

Трактування Адлером самого смислу принципово відрізняється від психоаналітичного трактування. Психоаналітичній каузальній схемі детермінації Адлер протиставляє фіналістську, і якщо Фрейд та його прямі послідовники шукали витоки сенсу у минулій історії життя особистості, в її афективних переживаннях і бажаннях, то Адлер пов'язує поведінкові смисли зі смислом усього життя особистості, з її життєвим стилем, життєвим планом, із запитанням «Навіщо?», поставленим по відношенню до аналізованих вчинків, на протигагу фрейдівському запитанню «Чому?». «Без уявлення про мету індивідуальна діяльність втратила б будь-який сенс» [11, р. 15].

За Адлером, саме індивідуальний сенс життя, розуміння якого служить ключем до розуміння всієї особистості, виступає у нього як одне з центральних пояснювальних понять [10, р. 22]. Сенс життя первинний по відношенню до сенсів окремих дій. Так, Адлер писав: «Сенс життя не можна вивести з каузальних відносин, і тим більше з особистих уявних уявлень, а лише ... з переслідування мети, з пошуку рішення задачі, заданого через її умови» [8, р. 82-23]. В цій цитаті Адлер пов'язує сенс життя зі своїми уявленнями про три фундаментальні життєві проблеми, що впливають з трьох об'єктивних аспектів людського буття (трьох «зв'язків»):

1. факт життя людини на Землі в конкретних умовах існування породжує про-

блему праці та професійного самовизначення;

2. факт життя людини в суспільстві породжує проблему міжособистісних відносин, кооперації і дружби;

3. факт існування чоловіка та жінки породжує проблему відносин між ними, любові і шлюбу.

Сенс життя, за Адлером, визначається цими трьома зв'язками, сенс укладений в них, і правильне рішення трьох життєвих проблем допомагає нам знайти його [8].

Адлерівська концепція сенсу життя не байдужа до змісту цього сенсу. Адлер пише: «Якби ми зрозуміли сенс життя, то цілеспрямований злет людського роду не можна було б зупинити. У нас була б загальна мета, і люди направили б всі свої сили на служіння задачі здійснити цей сенс. ... Сенс нашого життя був би компасом для нашого прагнення. ... Поки ж ми не володіємо таким смислом, наші повсякденні смисли у всьому своєму різноманітті здаються нам – не стільки розуму, скільки почуттям – нестійкими і легко взаємозамінними. Ми міняємо свій одяг, свій образ думок, свою професію, своїх чоловіків і дружин, своїх друзів, і шукаємо в них цінності, які самі ж потім відкинемо» [8, р. 79].

Адлер вважає, що ніхто не може похвалитися володінням істинним, абсолютним сенсом життя: смислів стільки ж, скільки людей, і жоден сенс життя, скільки-небудь виконує свою інтегруючу функцію, не може бути названий помилковим [10, р. 4]. З етичної позиції, Адлер змістовно характеризує сенс життя як творчий внесок, служіння спільній справі [8, р. 83].

Отже, згідно з уявленнями Адлера, саме сенс життя, правильний чи помилковий, знаходить відображення у всіх поведінкових проявах, установках, психічних процесах і рисах характеру індивіда і є джерелом їхнього сенсу. Для того, щоб визначити сенс окремих дій, психолог повинен вміти оцінювати сенс життя індивіда.

Однак Адлер іде далі Фрейда ще в одному відношенні. Для нього сенсом володіють не тільки людські дії і переживання, але і явища зовнішнього світу. Так, Адлер пише: «Люди живуть в світі смислів. Ми

не сприймаємо обставини самі по собі; ми завжди сприймаємо їх в їх значенні для людей. «Дерево» означає «дерево в його відношенні до людства», а «камінь» означає «камінь, як він може бути включений в людське життя». ... Жодна людина не може піти від смислів. Ми сприймаємо дійсність завжди через призму смислу, який ми їй надаємо» [8, р. 14], в останній своїй книзі «Сенс життя» [9].

Адлер вводить нове поняття, змістовно близьке до поняття сенсу дійсності, а саме «думка». Адлер говорить про думку людини про себе і про навколишній світ, про життя і про його істотні явища, вказуючи на те, що воно «...лежить в основі картини світу людини і визначає його мислення, почуття, бажання і дії [9, р. 32]. Думка, в свою чергу, визначається сенсом життя і життєвим стилем індивіда. Сенс і думка, за Адлером, майже ніколи не бувають подумки або понятійно репрезентовані [9, р. 34].

Таким чином, в роботах Адлера представлений інший підхід до проблеми сенсу, який істотно відрізняється від психоаналітичного. Як і Фрейд, Адлер не надавав спеціально уваги понятійному визначенню сенсу людських дій і сенсу ситуацій; вихідним пояснювальним і найбільш опрацьованим поняттям для нього виступало поняття сенсу життя.

Деякі близькі положення до поглядів Адлера, містяться в роботах К. Юнга. Юнг звертався як до проблеми сенсу життя, так і до проблеми інтерпретації сенсу сновидінь, продуктів фантазії і т.п., хоча ніде поняття сенсу не виступало у нього предметом спеціального систематичного аналізу.

Юнг в 1917 році критикував однобічність підходів Фрейда і раннього Адлера до проблеми рушійних сил поведінки і розвитку особистості. Він висував положення про те, що люди стоять перед завданням виявити сенс, завдяки якому вони взагалі можуть жити [12, р. 73]. «Людина може перетерпіти важкі життєві іспити, якщо вона бачить в них сенс. Вся складність полягає у створенні цього сенсу» [13, р. 182]. Юнг зазначає, що сенс можна вивести з природних умов існування лю-

дини, з необхідності добувати їжу, годувати сім'ю і виховувати дітей. Сенс життя пов'язаний лише з постановкою духовних чи культурних цілей, прагнення до яких є необхідною умовою душевного здоров'я [12, р. 73; 14, р. 86; 15, р. 57].

«Почуття сенсу існування виводить людину за межі буденного споживання. Якщо вона втрачає цей сенс, то негайно ж стає жалюгідною і втраченою» [13, с. 80]. Хоча частково це положення перегукується з положеннями Адлера про взаємозв'язок сенсу життя з унікальним стилем життя індивіда, але існує принципова відмінність. Якщо, за Адлером, той чи інший сенс життя автоматично формується до певного віку в усіх людей і може при цьому не усвідомлюватися, то для Юнга знаходження і реалізація сенсу життя виступає як специфічна потреба і завдання. Більше того, Юнг приходить до думки, що «...природа, у своїй доброті і терпінні, ніколи не вкладає фатальне питання про сенс життя в більшості людей. А там, де нікому питати, не потрібно і відповідати» [15, р. 183].

В іншій роботі Юнг обговорює вікові та диференційно-психологічні аспекти сенсу життя. Він зазначає, що в молодому віці сильніше відбувається орієнтація на дію, а пізнання сенсу життя стає важливішим у старшому віці; важливість сенсу життя можуть заперечувати люди з низькими запитами або не цілком соціально пристосовані, а ті, хто до цих категорій не належить, обов'язково зіткнуться з цим питанням [16, р. 83, 86].

Наскільки можна судити з опублікованих висловлювань, сенс життя для Юнга не є чимось суто суб'єктивним. Юнг застерігав від небезпеки відчуження особистості, втрати реальності в разі нав'язаної ззовні соціальної ролі, або на вигаданий, нав'язаний самому собі сенс [12, р. 171].

Поряд із проблемою сенсу життя і поза прямого зв'язку з ним Юнг розглядає також проблему тлумачення сенсу сновидінь, висловлюючи погляди, які збігаються з позицією Адлера щодо цього питання: про недостатність каузального підходу до тлумачення сновидінь, про тісний зв'язок сенсу сновидінь з контекстом безпосеред-

ніх життєвих обставин і з установкою свідомості [14, р. 101, 155; 17, р. 143, 144].

Так само Юнг вказує ще на один важливий момент, необхідний для розуміння прихованого сенсу фантазії: «Психологію окремої людини ніколи не можна вичерпно пояснити з неї самої, але треба ясно зрозуміти, що індивідуальна психологія обумовлена сучасними їй історичними обставинами. Вона не є лише щось фізіологічне, біологічне або приватне. Вона також є проблема історії того часу» [18, с. 459]. Втіленням цієї думки і є поняття архетипу, що стало одним з центральних в аналітичній психології Юнга. Поняття архетипу і символу дають змогу відповісти на питання про джерела сенсу в житті. «Формами надання сенсу нам служать історично категорії, джерело яких іде з туманної давнини. Надаючи сенс, ми користуємося мовними матрицями, що відбуваються, в свою чергу, від початкових образів» [13, р. 121]. Юнг прямо називає архетипи і символи джерелами, що надають сенс нашому життю.

Значний інтерес до вивчення проблеми сенсу в західній психології особистості і психотерапії припадає на 1950 – 1960-ті роки. «Поки життя осмислене, люди схильні міркувати і говорити про його сенс відносно мало. Але як тільки виникає нестача або відсутність сенсу, проблема сенсу починає грати важливу роль в свідомості і самовираженні особистості». Відчуття втрати смислу, за визнанням багатьох філософів, соціологів, психологів і літераторів, є відмінною рисою західного суспільства в післявоєнні десятиліття. Усвідомлення проблеми сенсу як суспільної проблеми не могло не вплинути і на розвиток психологічної теорії.

Література

1. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев – М.: Смысл, 2007. – 510 с.
2. Фонарев А.Р. Смысл жизни как детерминанта развития личности профессионала / А. Р. Фонарев // Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни : материалы III–V симпозиумов / Психологический ин-т РАО. – М., 2001. – 336 с.
3. Klein G.S. Psychoanalytic theory: an explorations of essentials. / George Stuart Klein – New York: International Universities press, 1982. – X, 330 p.
4. Nuttin J. Experimental and clinical method in psychology / J. Nuttin – Rivista di Psicologia, 1956, 50. – P. 191-204.

Висновки

У психодинамічних теоріях Фрейда, Адлера і Юнга містяться в зародковій формі практично всі основні ідеї, властиві більш пізнім підходам до проблеми сенсу. Фрейд показав осмислений характер мимовільних поведінкових проявів і фантазій, простежив зв'язок сенсу з актуальними мотивами та історією життя особистості. Адлер звернув увагу на фінальні зв'язки поведінкових смислів з сенсом життя, із загальною його спрямованістю, розробив першу психологічну теорію сенсу життя і його впливу на психічні процеси, а також звернув увагу на суб'єктивний сенс, якого набувають для людини обставини її життєдіяльності. Юнг ще раніше, ніж Адлер, зазначив (правда, в найзагальніших фразах) фундаментальну спрямованість людини на пошук сенсу свого життя, уявляючи це як спеціальну задачу і потребу, а також підкреслив соціокультурну обумовленість як індивідуального сенсу життя, так і сенсу сновидінь і продуктів фантазії.

Характерно, що у Адлера і Юнга сенс постає як би двояким чином: з одного боку, це базисне інтегральне утворення, що детермінує зміст і спрямовує життєдіяльність індивіда, а з іншого – похідний від мотивів і низки інших чинників приватний структурний елемент діяльності і свідомості індивіда.

Фактично тут ми маємо справу з двома психологічними реальностями, хоча і взаємопов'язаними, як це показав Адлер. І не випадково, що в подальшому дослідження цих двох реальностей розійшлися: в одних підходах сенс постає як інтегральне утворення, в інших – як похідний структурний елемент.

5. Shape R.K. Freud's concepts of meaning / R.K. Shape // *Psychoanalysis and contemporary science*. V. 2/B.B.Rubinstein (Ed.). New York; London: Macmillan, 1973. P. 276-303.
6. Фрейд З. Толкование сновидений / З. Фрейд – М.: Современные проблемы, 1913. – 448, VII с.
7. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ / З. Фрейд – М.: ГИЗ, 1922 а. Т. 1. – 251 с.
8. Adler A. Psychotherapie und Erziehung: Ausgewahlte Aufsätze. / Alfred Adler // Bd.2:1930—1932 / Hg. von H.J. Ansbacher, R.F.Antoch. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1982b. – 285 S.
9. Adler A. Der Sinn des Lebens / Alfred Adler – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. 1973. –192 S.
10. Adler A. What life should mean to you / Alfred Adler – London: George Allen and Unwin, 1980. – 300p.
11. Adler A. Lebenskenntnis / Alfred Adler – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. 1978 – 159 S.
12. Jung C.G. Two essays on analytical psychology / Carl Gustav Jung // *The collected works*. V. 7. London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – X, 329 p.
13. Юнг К.Г. Архетип и символ. / К.Г. Юнг – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.
14. Jung C.G. The development of personality / Carl Gustav Jung // *The collected works*. V. 17. London: Routledge and Kegan Paul, 1954 b. – VIII, 235 P.
15. Jung C.G. Die Dynamik des Unbewussten / Carl Gustav Jung // *Gesammelte Werke*. Bd. 8. Zurich; Stuttgart: Rascher Verlag, 1967. – XII, 671 S.
16. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени / К.Г. Юнг – М.: Прогресс «Универс», 1993. – 336 с.
17. Jung C.G. The practice of psychotherapy / Carl Gustav Jung // *The collected works*. V. 16. London: Routledge and Kegan Paul, 1954 а. – XII, 377 p.
18. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг – Цюрих: Мусарет, 1929. – XVIII, 475 с.